

Wij van na de oorlog
Ian Buruma

Vooraf

Dit jaar is het zeventig jaar geleden dat er een einde kwam aan de Tweede Wereldoorlog. Jaarlijks vindt in de avonden van 4 mei overal in Nederland de Nationale Herdenking plaats. Voorafgaand aan de kranslegging bij het Nationaal Monument op de Dam in Amsterdam komen overlevenden van de Tweede Wereldoorlog en nabestaanden van oorlogsslachtoffers bijeen in De Nieuwe Kerk, op uitnodiging van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Z.M. de Koning, H.M. de Koningin en officiële genodigden wonen deze bijeenkomst bij.

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei vraagt elk jaar een schrijver om in De Nieuwe Kerk een voordracht te houden – dit jaar is dat Ian Buruma. De tekst van zijn voordracht, *Wij van na de oorlog*, volgt hier.

Ian Buruma is sinoloog, japanoloog, publicist en journalist. Hij is hoogleraar aan het Bard College in Annandale-on-Hudson en woont in New York. Hij werd in 1951 in Den Haag geboren als zoon van een Nederlandse vader en een Engels-Joodse moeder. Hij publiceerde onder meer boeken over de verwerking van de Tweede Wereldoorlog in Duitsland en Japan, over de moord op Theo van Gogh en, onlangs, over het jaar 1945.

Voor meer informatie: www.4en5mei.nl

Wij van na de oorlog

Ik ben zes jaar na de oorlog in Den Haag geboren. Op de lagere school was het onderscheid tussen goed en fout volstrekt duidelijk. Onze onderwijzers waren zonder uitzondering oorlogshelden geweest. De een had een Duitser de verkeerde weg naar het station gewezen, en de ander had Oranje Boven op een muur gekrast. De directeur van onze school liep elk jaar op 4 mei voorop in de stille tocht door de Scheveningse duinen. Wat hij precies had gedaan tijdens de oorlog weet ik niet. Dat hij heel dapper was geweest, daaraan twijfelde niemand.

Waar we snoep konden kopen – dus niet bij die vrouw op de hoek die met een mof had gevreeën – of vlees – niet bij die slager, want die zat bij de NSB.

Goed en fout in de oorlog was de morele maatstaf waar mijn leeftijdsgenoten en ik mee zijn opgegroeid. Alles vloeyde daaruit voort. De jonge helden in de boeken van K. Norel waren, hoewel voor mij haast even fabelachtig als Dik Trom, een glanzend voorbeeld. En omdat wij Nederlanders waren en geen moffen, konden wij ons koesteren in een geheel onverdiende gloed van morele superioriteit; onverdiend omdat wij de oorlog niet hadden meegemaakt – iets wat ons wel eens door onze ouders werd verweten, als wij ons bord niet leegaten of een mening hadden die hen in het verkeerde keelgat schoot.

Mijn eigen vader was overigens niet iemand die zo snel een oordeel had over het optreden van anderen. Hij had eerst als dwangarbeider in Berlijn, en later als jonge advocaat die zijn vak moest leren door op te komen voor vermeende landverraders, te veel gezien om de wereld meteen te verdelen in zwart of wit, goed of fout.

Het was misschien meer mijn Engelse moeder die absoluut weigerde bij die foute slager vlees te kopen. Zij was Joods. En hoewel zij in Engeland buiten bereik was gebleven van de Duitse moordmachine, gold dit niet voor haar bloedverwanten in Nederland. De leden van de familie Schuster werden een voor een afgevoerd naar de kampen. Op het laatst bleef alleen Martin Schuster over, een invalide jongen in een rolstoel, tot ook hij werd opgepakt.

Zo'n twintig jaar na de oorlog, toen ik op de middelbare school zat, werd ons eenvoudige beeld van goed en fout wat bijgesteld. Om te beginnen was het aantal voormalige verzetshelden in mijn onmiddellijke omgeving, althans in mijn perceptie, sterk geslonken. Zo was ik erg gesteld op mijn geschiedenisleraar, een uiterst beminnelijke man. Door hem is mijn liefde voor geschiedenis aangewakkerd. Hij was jarenlang als lid van het Zwart Front zo fout geweest als maar kon. En zelfs de geliefde K. Norel kreeg na de oorlog een proces aan zijn broek vanwege antisemitische uitlatingen in zijn boek *De tyrannie verdrijven*.

Maar de morele maatstaf, ontleend aan de oorlog, bleef ook in de opstandige jaren zestig flink overeind. Zo eisten Provo en protesterende studenten hun morele gelijk graag op door de Mobiele Eenheid in Amsterdam te vergelijken met de SS, en de geschrokken regenten in de overheid met fascistten. Door de straat op te gaan in de strijd tegen president Johnson, prins Claus of burgemeester Gijs van Hall (overigens zelf een voormalige verzetsman), zaten ook wij, de kinderen van K. Norel, nu in het verzet.

Op 7 juli 1974 was het andermaal duidelijk wie aan de goede kant stonden. Wij Nederlanders met ons totaalvoetbal waren individualisten met een frisse zin voor vrijheid, en de Duitsers met hun kadaverdiscipline hadden oma's fiets gestolen. Dat het team van Franz Beckenbauer het desondanks won van Crujffs jongens van Jan de Wit werd daarom niet alleen gezien als een sportief verlies, het was een morele catastrofe die pas in 1988 bij het Europees kampioenschap enigszins kon worden goedge maakt.

Maar ook deze trauma's liggen nu ver achter ons. Ik geloof niet dat Nederlanders die na 1980 geboren zijn de door oudere generaties gekoesterde vooringenomenheid jegens Duitsers nog delen. We weten nu maar al te goed dat de Duitsers niet uniek waren in hun moorddadigheid, dat nazi's en Duitsers geen synoniemen zijn, dat massamoorden overal voor kunnen komen, en dat Nederlanders geen speciale aanspraak kunnen maken op morele voortreffelijkheid.

Maar dit zijn abstracties. Het is op een dag als deze misschien beter om stil te staan bij meer persoonlijke herinneringen van mensen die ons dierbaar zijn. Het is voor ons die na de oorlog kwamen wel eens moeilijk om ons in te leven in de morele dilemma's die in oorlogstijd soms onvermijdelijk zijn. Ik heb het nu niet eens over extreme gevallen die voorkwamen in concentratiekampen, waarin SS-ers voor hun eigen amusement mensen lieten kiezen wie er zou worden doodgeschoten: de moeder of de echtgenote. Om dan vervolgens, na deze onmogelijke keuze, het tegenovergestelde te doen. Nee, het gaat om minder dramatische gevallen, die haast iedereen konden overkomen.

Ik denk bijvoorbeeld aan mijn eigen vader, die als student ondergedoken was om de Arbeitseinsatz te ontlopen. Op een goede dag in 1943 kreeg hij het bericht van iemand in het studentenverzet dat hij terug moest keren naar zijn geboorteplaats. Toen hij op het station in Arnhem met zijn vader, die met hem in Friesland was ondergedoken, werd opgehaald door zijn moeder, was het Perron reeds aan alle kanten omsingeld door de Duitse politie. Jongens die niet onmiddellijk tekenden voor de arbeid in Duitsland, zo was bekend gemaakt, zouden niet alleen zelf boeten, maar ook hun ouders zouden worden gearresteerd. Mijn grootvader liet de beslissing geheel aan zijn zoon over. Moest hij de benen nemen en daardoor mogelijk zijn ouders in gevaar brengen? Of niet? Hij tekende.

Mijn Engelse grootouders stonden in de zomer van 1940, toen de kans op een Duitse invasie van Engeland nog helemaal niet denkbeeldig was, voor een ander dilemma. De familie was, zoals gezegd, Joods. Moesten zij hun kinderen in veiligheid brengen door hen naar Canada te sturen? Niet alleen zou dit de familie misschien voor altijd verscheuren, maar het was voor mijn patriottische grootouders een vorm van defaitisme. Veiligheid voor de eigen kinderen, of nationale saamhorigheid. Zij kozen voor het laatste.

In plaats daarvan hadden zij in 1939 twaalf Joodse kinderen uit Berlijn weten te redden, via het zogenaamde *Kindertransport*. Die kinderen mochten van de Britse regering hun eigen ouders niet meenemen, en hebben hen dan ook meestal nooit meer teruggezien.

In diezelfde zomer zei een niet-Joodse familie vriend tijdens een wandeling door Londen tegen mijn grootmoeder: 'Jullie zullen misschien worden gedood, maar vluchtelingen zullen jullie nooit worden.' Zij was hierdoor tot tranen geroerd.

Een van de morele lessen die wij kunnen leren uit de geschiedenis van de Duitse bezetting van Nederland, van de concentratie- en vernietigingskampen in Europa, en ook van de kampen in Azië onder de Japanners, is dat menselijk fatsoen stand kan houden zelfs onder de meest erbarmelijke omstandigheden. Maar fatsoen is niet altijd een heldendaad. Ik geloof dat mijn vader fatsoenlijk handelde toen hij besloot dat de veiligheid van zijn ouders zwaarder woog dan een eventuele vlucht voor de dwangarbeid in Duitsland.

Nu is het misschien waar wat sommige overlevenden uit de kampen ons hebben verteld, dat overleven meestal een kwestie was van geluk. Maar het is ook waar dat er altijd mensen zijn geweest die hun leven hebben gewaagd om anderen te beschermen. De meeste mensen grijpen wellicht eerst zelf naar het laatste stukje brood. Maar niet iedereen. Zelfs in de ergste kampen waren er gevangenen die hun schamele rantsoen deelden om een ander iets langer te kunnen laten leven. Dit soort moreel fatsoen heeft met heldendaden à la K. Norel niets van doen.

Men leefde tijdens de bezetting in een soort omgekeerde wereld: onder de nazi's werd immoreel gedrag, of noem het fout gedrag, rijkelijk beloond, en fatsoenlijk gedrag vaak zwaar

bestraft. Er waren desondanks mensen die domweg weigerden mee te werken aan het onrecht dat anderen werd aangedaan, niet alleen uit politieke of religieuze overwegingen, maar omdat het fatsoenlijk was. Dit was zelden een makkelijke keus, en vaak een gevaarlijke. Van hoog tot laag koos men te vaak voor de weg van de minste weerstand.

Het is niet aan mij, en dit is ook niet het moment, om mensen hiervoor achteraf te veroordelen. Maar mijn generatie had niet helemaal ongelijk toen ze het gedrag van mensen onder de Duitse bezetting als morele maatstaf hanteerde. Moreel overeind te blijven in een immoreel systeem was een keuze die onze ouders wél moesten maken. En daar zijn consequenties aan verbonden. Maar die keuze maakten onze ouders, en niet wij, en daarom moeten we ons nederiger opstellen dan we vaak hebben gedaan.

Wij zullen nooit weten hoe wij ons zouden hebben gedragen. Zouden wij ons hachje hebben geriskeerd om anderen te helpen? Zouden wij hebben geweigerd om mee te doen met een misdadig regime? Of zouden we de andere kant op hebben gekeken als iemand anders uit zijn huis werd geranseld?

In die jaren zestig was de verleiding groot om ons heldhaftig te gedragen toen er weinig op het spel stond, om als het ware de oorlog nog eens risicoloos na te spelen. Wij hadden reden genoeg om in opstand te komen tegen de vaak verouderde waarden van een zelfgenoegzame elite aan de top van onze samenleving. Maar we hadden het recht niet om ons morele gelijk te halen uit een beproeving die ons nooit was opgelegd.

Laat ons daarom de doden uit de oorlog in alle bescheidenheid herdenken. Herdenken is niet hetzelfde als herinneren. Herinnering is bitter, maar zelden eenduidig. Bitter kan samengaan met zoet. Ik moet hierbij denken aan de overlevenden van dat *Kindertransport* die in 1939 via Nederland in Londen terecht kwamen. Bij de gedachte aan de ouders die zij nooit meer hebben gezien springen de tranen hen in de ogen. Maar ook bij de herinnering aan mijn grootouders die hen van een vrijwel zekere dood hebben gered.